

*Турчак О. В.,**заступник начальника факультету з навчально-методичної роботи
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ В ПОЛЬЩІ: ДРУГА ПОЛОВИНА 1920-Х РР.

Анотація. В статті висвітлюється національно-державна політика Другої Речі Посполитої у другій половині 1920-их рр. Показано, що ініціатива польсько-українського порозуміння виходила із середовища переважно національно-демократичних і консервативних сил, які прагнули врегулювати українське питання спочатку для підтвердження від країн Антанти мандату на збереження у складі держави західноукраїнських земель, а згодом для проведення національної асиміляції українців Польщі. Доведено, що після травневого перевороту 1926 р. розпочалася державна асиміляція українців Другої Речі Посполитої.

Ключові слова: українське питання, історико-правові засади, Польща, Друга Річ Посполита, національна політика.

Постановка проблеми. Національно-державна політика Другої Речі Посполитої у 1920-их рр. визначалася складними обставинами повоєнної Версальської системи договорів, що мала на меті врегулювати європейській відносини, однак з самого початку містила в собі гострі протиріччя, залишаючи невирішеною проблему нових кордонів та прав національних меншин. Особливо гострим у Польщі залишалось українське питання, оскільки українці, навіть за офіційними даними, складали близько 15% населення держави. Особливо міцними були позиції українців у східних воєводствах країни – Східній Галичині та Волині. Ініціатива польсько-українського порозуміння неодмінно виходила із середовища польських правлячих кіл, представлених переважно ендеками і консерваторами, які прагнули домогтися задовільного врегулювання українського питання, щоб отримати від Антанти підтвердження мандату на збереження у складі держави західноукраїнських земель.

Стан дослідження. Проблема національної політики Польської держави та українського питання зокрема стала предметом аналізу українських дослідників – С. Краківського [1], М. Кугутяка [2], С. Кульчицького [3], І. Соляра [4] та ін. Особливе місце серед історико-правових праць посідає дослідження Б. Тищика [5]. Сучасна національна історико-правова наука опирається також на інтелектуальні здобутки зарубіжних вчених, передовсім дослідників Польщі – Т. Броварека і Г. Хамунчака [6], роботу М. Папезинської-Турек [7] та Р. Тожецького [8]. Однак презентабельна історіографічна база залишає місце для вивчення особливостей українського питання у другій половині 1920-их рр., коли проходили кардинальні зміни у вирішенні національної проблеми у міжвоєнній Польщі.

Завдання наукової статті полягає у спробі розв'язання національного питання в Польщі в 1920-их рр., коли відбувся перехід від «національної асиміляції» найменшин до політики т. зв. «державної асиміляції».

Виклад основного матеріалу. У 1924-1925 рр. в урядових колах Польщі розгорнулася гостра боротьба з українського питання, в якій національні демократи (ендеки) і праві польські політики блокували спроби лівоцентристських сил втілити в життя закон 26 вересня 1922 р. Аргументами правих були антипольські акції, здійснювані

представниками «непримирених», котрі вдалися до збройного опору і терористичних методів з метою підважити польський авторитет на Західній Україні. На думку ендеків, будь-які поступки на користь українців загрожували б безпеці польської державності. Вони були згодні піти лише на надання певних культурно-національних прав українцям при збереженні загального курсу на перспективну асиміляцію українського населення.

Після травневого перевороту 1926 р. і приходу до влади прихильників Ю. Пілсудського правлячі кола Польщі в українському питанні вдалися до тактики маневрування і більш гнучких засобів інкорпорації. Окремі представники правлячих політичних партій розуміли згубність безоглядної політики національної асиміляції українців, яку проводили ендеки, а тому оголосили про нову політику в національному питанні.

Програма пілсудчиків мала на меті замінити скомпрометовану ендецьку політику примусової денационалізації українського населення федералістською (прометеїстською) програмою державної асиміляції, яка відрізняється від першої лише методами здійснення (мета залишилася такою ж) і мала посягти ілюзії про рівність націй та ліквідацію національного гніту. На думку пілсудчиків, це забезпечило б лояльне ставлення українців до польської держави, сприяло б відверненню їх від боротьби за національне визволення [9, с. 21-22].

Видима лібералізація польської політики в українському питанні проявилася у проєкті культурної автономії українців, запропонованому П. Дунін-Борковським, діяльності відділу національностей під егідою міністра внутрішніх справ Млодзяновського, заяві міністра освіти Суйковського про намір «зрушити з місця» справу Українського університету та ін. Однак все це так і залишилося нездійсненими проєктами. Млодзяновського та Суйковського за їх ліберальні висловлювання було звільнено з посад [9, с. 22].

Проблематику шкільництва меншин було піднято в декреті з 1919 р., в якому зобов'язувалося проведення навчання на рівні загальної школи. Фактично головний зміст цьому декрету був викладений у законі 1924 р. (т.зв. закон Грабського), який на цілий міжвоєнний період регламентував організацію шкільництва литовської, української та білоруської меншин. Українські політичні сили виступали проти цього закону [6, с. 267]. Закон давав можливість утворення публічних шкіл з мовою навчання даної меншини, якщо вона складала принаймні 25% загального числа мешканців гміни і якщо щонайменше 40 батьків, що належали до одного шкільного округу і мали дітей шкільного віку, склали відповідну вимогу.

Розвиток наукової та освітньої діяльності в Західній Україні в період польської держави, а передовсім її популяризація, було одним із напрямів діяльності української громадськості у краї, водночас ставлення урядових чинників до її вирішення постійно загострювало українсько-польські взаємини.

Загальна ситуація в освітній сфері, особливо у вищій школі ускладнювалося тим, що після Першої світової війни та польсько-української війни 1918-1919 рр. була знищена особливо

науково-технічна інфраструктура, на якій повинна вирости школа. Інший чинник пов'язаний з фінансовими труднощами польської держави, господарською відсталістю, що не створювало умов для належного фінансування освітньої галузі.

Проблема мала і політичний підтекст. Польська влада намагалася ліквідувати українські школи, замінюючи їх утравістичними, а у місцях компактного проживання польського населення створювалися лише польські школи.

Особливо складною була ситуація із українською освітою середньої ланки – гімназіями та вчительськими семінаріями, що було пов'язано із слабким державним фінансуванням.

Українська спільнота в Польщі не виявила інтересу до захисту реакційного уряду В. Вітоса, але після перевороту 1926 р. сподівалася на зміну своєї ситуації в державі, пов'язуючи ці проблеми з особою Ю. Пілсудського, зокрема його ставленням, в минулому, до Української Народної Республіки та союзу з С. Петлюрою. Маршал, однак, не мав чіткої програми щодо українського питання в Польщі. Попередній план побудови держави як держави десятка федерацій був актуальним в період війни з більшовиками, і певна частина української громадськості сподівалась, що поляки повернуться до нього. Ю. Пілсудський вважав, що польська політика стосовно українців, як і національних меншин у державі загалом, має виходити передовсім з польського інтересу, а для його реалізації слід забезпечити домінуючу роль польській мові в освіті і адміністрації, а також зміцнити польський елемент у стратегічних регіонах. Відсутність виразної доктрини в Ю. Пілсудського і його оточення, але все-таки повернення до влади осіб, пов'язаних з Варшавською угодою 1920 р., творило основу пошуку можливої концепції відносин з українцями [10, с. 72-73].

Загальною ознакою урядів, які повстали після травневого перевороту 1926 р., було нарікання на концепцію асиміляції українців, яка передбачала їх денационалізацію і була постійно підтримувана у таборі національних демократів. На місце концепції національної асиміляції було внесено програму асиміляції державної, що передбачала надання українцям умов для їх національного і культурного розвитку. Саме такий розвиток розв'язання українського питання був визначений новим польським урядом як перспективний у контексті досягнення лояльності українців до польської держави [11, с. 13].

Як зазначав свого часу польський дослідник Ришард Тожецький, впродовж 1926 р. була вироблена програма з українського питання, яка стала актуальною для всіх санаційних урядів до 1935 р. Табір Пілсудського прагнув до полагодження суперечливих справ. Він підтримував військово-осадницьтво, яке розглядав як каталізатор польського життя, хоча значною була ворожість українських селян до польських колоністів. Хотів підкорити державною асиміляцією українське населення, при одночасному нав'язуванні польської мови як домінуючої, при такій значній різниці культур. Творилися штучні кордони між різними етнічними групами. Відмінною була і державна політика у залежності від регіону держави. Таке відношення створювало відповідну дистанцію щодо українських середовищ які бажали радикальних дій на користь поліпшення їх ситуації і чинили опір польським націоналістичним середовищам, що заперечували будь-які поступки національним меншинам. Звільнення людей, відповідальних за попередню політику, нерідко пов'язаних з ендемією, провокувало внутрішню опозицію стосовно дій польських урядів [8, с. 156].

¹ «Ягеллонська ідея» – польська концепція федеральної держави, скерована на Схід в бік Литви, Білорусії й України, яка представляє багатонаціональну, багатоконфесійну державу-імперію, головним суперником якої виступає Росія. Передбачає освоєння Сходу під егідою Польщі.

Характерною для періоду післятравневого перевороту стала пропаганда ідеї прометеїзму, в рамках якої Польща розглядалася як привілейована країна, яка розбудовує власну державність і прагне до внутрішнього розгрому СРСР і тим самим звільнення його народів. Ця концепція була пов'язана з часом київського походу (походом військ Ю. Пілсудського і С. Петлюри проти більшовиків 1920 р.) і мала багато прихильників аж до середини 30-х рр., а точніше до того часу, коли Польща підписала «Трактат про неагресію» з СРСР. Симпатичні ідеї прометеїзму підкреслювали необхідність підпорядкувати собі національні меншини, на випадок конфлікту з радянською Росією [11, с. 241]. Цілями для досягнення підтримки національних меншин мала стати реалізація «ягеллонської ідеї»¹, що полягала у погодженні Польщею своїх державних інтересів з прагненнями проживаючого в ній населення. Однак, як зауважив А. Бохенський, не можна відкрито афішувати ягеллонську ідею і вживати її як приклад для розвитку польсько-українських відносин, одночасно проводячи національну асиміляцію, бо час ягеллонів був для слов'янських народів періодом їх денационалізації, коли їм загрожувала політична і національна загибель [11, с. 115].

Кроком «санації», який мав врегулювати відносини влади з українським населенням, була згода на проведення у 1927 р. виборів місцевого самоврядування, які проходили за спільними польсько-українсько-єврейськими списками. Вибори стали успіхом для українців, які здобули 68% мандатів, в той час коли поляки отримали 25%. Більша частина українських мандатів припадала на Сель-Роб, який фактично був легальною організацією при КПЗУ, решта голосів – помірковані угруповання, що віддзеркалювало настрої місцевого населення і могло розглядатися як пошук компромісу з владою.

Зміни польської урядової політики на східних землях почалися з призначенням у червні 1928 р. на посаду волинського воєводи Г. Юзевського. Ним була викладена, за погодженням з Ю. Пілсудським, «волинська програма». Зважаючи на домінування в регіоні українців (77% українців та 14% поляків), Г. Юзевський проводив державну асиміляцію методом органічного поєднання з Річчю Посполитою, через взаємне проникнення обох культур: польської і української. У економічній сфері програма передбачала привілейоване інвестування місцевих господарських організацій з пропольською орієнтацією; в релігійній сфері необхідно було нейтралізувати російські впливи у православній церкві; до складу адміністрації могли входити лояльні до польської влади українці [12, с. 107-108]. План державної асиміляції передбачав цілковитий відрив регіону від Галичини. На Волині масово закривалися філії «Просвіти», а з 1930-х рр. процес нищення цієї культурно-просвітницької організації завершився цілком. Було припинено діяльність українських кооперативів, підпорядкованих РСУК у Львові. Репресії стосувались діячів українських політичних структур, опозиційно налаштованих до влади. Зважаючи на те, що великі організації УНДО та УСРП були структурними підрозділами політичних партій, керівництво яких знаходилося у Львові, волинська адміністрація намагалася ліквідувати або мінімізувати їхню діяльність [12, с. 108-109].

Г. Юзевський був прихильником мінімального тиску польської адміністрації на місцеве українське населення. Асиміляція розглядалася ним не як процес денационалізації, а як взаємне проникнення культур, при якому українські національні особливості будуть мати польський характер. Передбачав вживання польської мови в адміністративних установах, підтри-

² Польська влада намагалася зникнути українській національно-культурній рух в районах, близьких до Волині // Див.: Кондратюк В.О. Нариси історії польської філії товариства «Просвіти» (1898–1939 рр.) / В.О. Кондратюк, Г.С. Кручківач. – Львів: Компакт-ЛВ, 2009. – 116 с.

мував переклади польських літературних творів на українську мову, а водночас дбав про виключення російського впливу в регіоні і, в тому числі, православної церкви. Українську інтелігенцію мав намір зорганізувати на зразок умов договору 1920 р., який передбачав створення громадських організацій, в яких українці і поляки могли б себе реалізувати, а в майбутньому передбачалося утворення політичних організацій. Він вважав, що будь-яку антидержавну діяльність слід рішуче поборювати, а місцевих поляків закликав до порозуміння з українцями на локальному рівні.

Як головного ворога співпраці волинських українців з поляками розглядав національні впливи з теренів Східної Галичини. Тому усілякими засобами намагався загальмувати галицький український національний вплив на Волинь². Для ізоляції регіону всіляко підтримувалося існування т. зв. «сокальського кордону», який відділяв Галичину і Волинь вздовж колишнього австрійсько-російського кордону [8, с. 157-159].

Дії воеводи були гостро критиковані представниками ендеції і галицькими польськими політичними лідерами, однак вони принесли послаблення певних радикальних впливів у регіоні. Визначальною була лінія воеводи на створення осадництва як соціальної групи, яка мала стати його опорою на Волині. В дія Г. Юзевського було й інше завдання – шляхом створення на Волині групи осадництва, його значного впливу на місцеве українське населення, творити умови до державної асиміляції українців. Однак у середовищі місцевого населення це викликало ріст національної свідомості, національного руху, який все більше відділяв Волинь від громадянських ідеалів польської держави [13, с. 146].

Для 20-х рр. характерною стала концепція польських національних демократів (ендеків) – «Польща для поляків». Ігноруючи міжнародну договірно-правову базу, польська влада спрямувала свої зусилля на знищення ознак національної суверенності українців Галичини і Волині, ліквідацію громадських і культурних інституцій, перетворення українських земель в інтегральну частину польської держави. 26 травня 1923 р. Рада міністрів Польщі прийняла постанову, що забороняла вживати назви «Східна Галичина», «Західна Україна» та зобов'язала надалі офіційно йменувати західноукраїнські землі тільки як «східні воеводства» [14].

Польська адміністрація створювала на місцях нові органи управління, ліквідує місцеві органи самоврядування. До кінця 1926 р. у Східній Галичині було розпущено 80% сільських і майже всі повітові та міські ради [15]. Їх змінювали урядові комісари, що мали широкі повноваження. Українців не допускали до служби в державних установах. У 1925 р. із 150 членів міської ради Львова лише 2 представляли місцеве населення [16].

Висновки. Отже, в 1920-их рр. польські політичні кола продовжували політику національної асиміляції українців, особливо це стосувалося східних воеводств, перевівши її з курсу «національної асиміляції» до «асиміляції державної». На практиці це означало, що власті відмовилися від видимої агресії в національному питанні, натомість почали проводити асимілятивну політику шляхом посередництва державних структур, приватного підприємства, національно-культурних організацій і товариств.

Література:

1. Красівський О. За українську державу і церкву / О. Красівський. – Львів, 1995. – 85 с.

- Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
- Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С.В. Кульчицький // Україна крізь віки. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. – Т. 11. – 336 с.
- Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939) / І. Соляр. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 356 с.
- Тищик Б.Й. Польща: історія державності і права (X – початок ХХІ ст.) / Б.Й. Тищик. – Львів: Світ, 2012. – 512 с.
- Browarek T., Chałupczak H. Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995. – Lublin, 1998. – 357 s.
- Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. 1922–1926 / M. Papierzyńska-Turek. – Kraków: Wydawnictwo literackie, 1979. – 359 s.
- Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. – Kraków, 1989. – 389 s.
- Кугутяк М. Українсько-польські стосунки 20–30-х рр.: від конфронтації до «нормалізації» / М. Кугутяк // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: План, 1997. – С. 18–28.
- Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. – Wrocław, 1979. – 251 s.
- Bochleński A., Łoś S., Bączkowski W. Problem polsko-ukraiński w ziemi czerwieńskiej. – Warszawa, 1938. – 250 s.
- Кучерепа М. Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки): монографія: у 2 ч. Ч.1. / Микола Кучерепа, Ярослав Цецик. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – С.107–109.
- Olszański T.A. Historia Ukrainy XX wieku. / T.A. Olszański. – Warszawa, 1993. – S. 146.
- Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф.711 (Польське історичне товариство у м. Львові 1887–1940 рр.), оп.1, спр.16, арк.1.
- Діло. – 1926. – 15 верес.
- Державний архів Львівської області, ф.272 (Дирекція поліції у м. Львові. 1921–1933), оп.58, спр. 347, арк. 65.

Турчак А. В. Историко-правовые основы украинского вопроса в Польше: вторая половина 1920-х гг.

Анотация. В статье освещается национально-государственная политика Второй Речи Посполитой во второй половине 1920-х гг. Показано, что инициатива польско-украинского соглашения выходила из среды, прежде всего, национально-демократических и консервативных сил, которые стремились урегулировать украинский вопрос сначала для подтверждения от стран Антанты мандата на сохранение в составе государства западноукраинских земель, а впоследствии для проведения национальной ассимиляции украинцев в Польше. Доказано, что после майского переворота 1926 г. началась государственная ассимиляция украинского Второго Речи Посполитой.

Ключевые слова: украинский вопрос, историко-правовые основы, Польша, Вторая Речь Посполитая, национальная политика.

Turchak O. Historical and legal bases of the Ukrainian Question in Poland in the Second Part of 1920-th.

Summary. The national state policy of the Second Polish Republic at the second part of 1920-th is elucidated. The author shows that the initiative of the Polish-Ukrainian understanding has been supported mainly by national democratic and conservative forces that aimed to regulate the Ukrainian question at first for confirmation from the Entente countries of the mandate on maintenance the state western lands and afterwards for the national assimilation of Ukrainians in Poland realization. It was proved that after May revolution 1926 the state assimilation of Ukrainians to the Second Polish Republic began.

Key words: Ukrainian question, historical legal bases, Poland, Second Polish Republic, national policy.